

Tézisfüzet

Teklovics Levente

Classical juristic opinions in service of contemporary family law reform in the Hashemite Kingdom of Jordan

Témavezető:

Prof. Maróth Miklós

Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Az Iskola vezetője: Prof. Surányi Balázs DSc

2024

Alapkoncepció

A dolgozat a személyistátusz-törvények muszlim jogi jellegét, a klasszikus muszlim joghoz fűződő viszonyát elemző diskurzushoz hivatott hozzátenni.

Személyi státusztörvények alatt a modern muszlim többségű államok családjogi törvényeit értjük. Ezen államok jogrendszerének ma jellemzően a személyi státusz az egyetlen olyan területe, melynek előírásait a muszlim *šarī‘*ából kölcsönzik, azonban a helyzetnek megfelelő jogi vélemények kiválasztását a klasszikus muszlim joggyakorlattól eltérően nem a bíró belátására bízzák, hanem nyugati mintára, pozitív módon megfogalmazott törvénycikkelyek írják elő a mindenkor alkalmazandó törvényt.

A független jordán állam első státusztörvényeként a XX. sz. elején az Oszmán Birodalomnak a már pozitív módon lefektetett 1917-es családjogi kódexét örökölte meg. Ez a törvénykönyv nagyrészt a ḥanafita iskola véleményeit helyezte törvényi erőre.

Ettől az alaptól a mai törvénykönyv jelentősen eltér: a dolgozatban 37 olyan jogi problémát különítettem el, ahol a hatályos, 2019-es törvény az antecedenstől eltérő előírást kodifikál. Ahol elégségesnek tűnő bizonyítékot találok erre, ott javaslatot teszek rá, hogy az egyes reformrendeletek mely klasszikus vallásjogász véleményére eredeztethetőek vissza.

Várt eredmények

A dolgozat kimutatja, hogy a vizsgált 37 jogi kérdésből 34 esetben a jordán törvény olyan megoldást alkalmaz, amely megfelel egy klasszikus muszlim vallásjogász véleményének. Bár a törvény szövege kijelenti, hogy annak egyes rendelkezései egy bizonyos vallásjogi iskola álláspontját tükrözik, a jordán törvényhozás nem közli a döntések eredetét. A dolgozat az első monográfia terjedelmű tanulmány a 2019-es törvényről, így a rendelkezések eredetének rekonstrukciója hiánypótlónak tekinthető. Dörthe Engelcke 2020-ban adott ki egy *Reforming Family Law: Social and Political Change in Jordan and Morocco* című monográfiát az akkor hatályos 2010-es törvényről, ez a munka azonban nem a jogtudomány szempontjából vizsgálja azt, hanem a törvényezési folyamatot övező közbeszédet és a különböző társadalmi csoportok érdekeit képviselő civil szervezetek erőfeszítéseit dolgozza fel.

Másodsorban arra számítok, hogy a házasságot és a válást szabályozó törvények átfogó vizsgálatán keresztül a tanulmány fényt deríthet a reformok által kijelölt, jövőben követendőnek tartott irányvonalakra.

Harmadszor pedig, és ezt tekintem a dolgozat központi állításának: amennyiben sikerül igazolni a reformcikkelyek sejtett nagyfokú konformitását a klasszikus *fiqh*hez, úgy a hatályos jordán családjogi törvényről kijelenthetem, hogy egy *fiqh*-kézikönyv.

A kijelentés alatt azt értem, hogy a törvénykönyv a klasszikus *fiqh*ben foglalt jogi vélemények által kijelölt határokat lehetőleg át nem lépve, a klasszikus *fiqh* eredményeit figyelemmel tartva, azoknak hasznosságát megvitatva készült el, és a törvények megalkotásakor nem csak a muszlim vallás szélesebb kimondott alapelveinek való felszínes megfelelés, hanem a gyakorlati muszlim jogtudomány szöveges korpuszainak figyelembe vétele is szempont volt.

A modern orientalisztikában nem általánosan elfogadott nézet, hogy a státusztörvények a muszlim jogtudomány szerves folytatásai. Ennek első okaként kortárs kutatók a Richterjustiznak, a jogi sokszínűség elvének lecserélését nevezik meg.¹ A dolgozat első fejezetében amellet érvelek, hogy egy kötelezően végrehajtandó vélemény kijelölése nem alapvetően ellentétes a muszlim jogtudománnyal, a kanonizált vélemények a muszlim jogtudomány fejlődése során a végrehajtói hatalom részéről megnyilvánuló egységesítési igény felmerülését megelőzően, attól részben függetlenül alakultak ki.

Kérdésként vetül fel az is, hogy juthat-e szerep a klasszikus muszlim jogtudománynak a törvényhozásban, ha a törvények beiktatásának joga az államhatalom gyakorlóját illeti, vagy pedig a muszlim vallásjogi disputáció a jelenkorban pusztán elméleti diszciplínának tekintendő.²

A dolgozatban foglalt 37 jogi probléma elemzése azt hivatott bemutatni, hogy a reformcikkelyek nagyobbik része valóban klasszikus jogi munkák felhasználásával készült.

Felépítés és módszer

A dolgozat elemző részét öt fejezetre osztottam. Ahol a jordán törvény eltér ettől, ott a *fiqh*-kézikönyvek tematikai sorrendjét követem.

A fejezetek elején saját fordításban közlöm a jordán törvény hatályos érintett cikkelyeit, majd a négy szunnita jogi iskola többségi véleményét a tárgyalta kérdésekben. Ahol a jordán törvény ettől eltér, ott ezután közlöm a törvényben foglaltaknak megfelelő legkorábbi klasszikus

¹ Judith E. Tucker, *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*. Berkeley, University of California 1998, 184-185.

² Rudolph Peters, "Chapter 28: From Jurists' Law to Statute Law or What Happens When the Shari'a is Codified". In *Shari'a, Justice and Legal Order*, (Leiden, The Netherlands: Brill, 2020), 543.

véleményt, a klasszikus vallásjogász véleményét támogató érveket és az ezzel szemben felhozott ellenérveket.

A családjogi reformokat Jordániában új törvénykönyv kiadásával emelik törvényi erőre. Ahol a törvény az oszmán családjogi kódex elfogadása óta változott, ott nyomon követem, hogy az adott kérdéssel kapcsolatban a törvénykönyv korábbi kiadásai hogy rendelkeztek.

A reformcikkelyek klasszikus antecedenseinek azonosításához igyekeztem egy mechanikusan ismételtető munkafolyamatot felállítani.

Mivel a törvénykönyv kiadását megelőzően a régióban a bíróságok a ḥanafita jognak megfelelően ítéleztek, a törvényt először egy korai ḥanafita kompendiummal hasonlítottam össze. Ahol a hatályos törvény ettől eltér, ott először a másik három jogi iskola egy-egy korai kompendiumából kerestem a jordán törvényt támogató véleményt. Ha nem találtam ilyet, csak akkor tértem át az iskolák későbbi kézikönyveinek, azok kommentárjainak és fatwā-gyűjteményeknek a vizsgálatára. A késői ḥanafita jogi irodalomból a Dā'irat Qāḍī al-Quḍā bírónak javaslata nyomán Ibn 'Ābidīn *Ḥāšiyáját* és al-Ibyānī Qadrī pasa-kommentárját vizsgáltam meg először.

Ezzel párhuzamosan időrendben előre haladva összehasonlítottam a korábbi törvénykönyvek vonatkozó cikkelyeit a ma hatályos rendelkezéssel.

Klasszikus véleményeken alapuló reformok a kanonizáció után

A státusztörvény és a muszlim vallásjog közötti összefonódás mértékét talán azok a cikkelyek demonstrálják a legjobban, ahol az 1917-es törvényt felülíró újabb törvényt egy klasszikus *faqīh* véleménynek megfelelően amendálták.

A *dahaš* muszlim jogi fogalom, olyan ideiglenes elmeállapotot jelöl, amelynek elszenvetője nem képes effektív *ṭalāqot* (elbocsátást) kimondani, más jogi következménye nincsen. 1951-ben kerül be a jordán jogba, ekkor még pontos meghatározás nélkül. Az 1976-os törvény a ḥanafita véleménynek megfelelően az ítélőképesség időleges, nem visszatérő elvesztéseként definiálja. A 2010-es törvényben a ḥanbalita Ibn Qayyim véleményével megegyezően a *dahaš* olyan, elsősorban düh hatására beállt változás a viselkedésben, amely nem jár együtt az értelmi képesség csökkenésével. Ezzel a döntéssel a jordán jogban a férj hirtelen kimondott egyoldalú válása orvosi vélemény kikérése nélkül is utólag érvényteleníthető lett.

A házaspárnak közös megegyezéssel joga van kétfős választottbíróság előtt kérni a házasság felbontását. Ilyen esetben a felek a megállapított kár mértékével arányosan részesülnek kártérítésben.

Az ezt szabályozó 1917-es törvény a *mālikita* iskolát alapul véve csak abban az esetben engedélyezte választottbíróság kijelölését, ha a bíróság előzőleg már elutasította a feleség kérelmét a házasság felbontására. Az 1976-os törvény engedélyezte mindkét félnek az eljárás kezdeményezését. A 2010-es revízió *hanbalita* mintára bevezette az erkölcsi kár fogalmát, ami olyan, nem kifejezetten a házastársat célzó viselkedést jelöl, amely a jó erkölcsök megsértésével mégis kárt okoz a házastársnak. Ezzel egyidőben egy *mālikita* fogalmat átvéve a törvény egy másik módosítása válóperes ügyekben elfogadhatónak ismerte el a hallomásos bizonyítékot is. A muszlim jog – és ezzel együtt az oszmán családjogi törvény – lehetőséget ad a feleségnek, hogy a férj impotenciája esetén a házasság elhálása előtt kérje a házasság felbontását. Az 1976-os törvény a *hanafita* vélemény ellenében a férjnek is biztosítja ezt a jogot. 2010-től a *hanbalita* Ibn Taymiyya egyik *fatwáját* követve az egészséges, termékeny korú feleségnek a házasság elhálásától számított ötödik évtől joga van kérvényezni a házasság felbontását a férj terméketlenségére hivatkozva.

Míg a klasszikus nézet szerint a házastársakat csak a szexuális kontaktus joga illeti meg, Ibn Taymiyya – és így a jordán törvény – kimondja, hogy a feleséget a gyermekvállalás joga is megilleti.

Újraislamizálás

2010-ben a családjogi törvénybe emeltek két olyan, a *šarī‘*ából ismert válási formát, amiket előtte a szekuláris törvény nem szabályozott, és jellemzően más muszlim országok törvénykönyveiben sem szerepelnek.

Az *ilā‘*t és *ẓihārt*, a feleség elhagyását, illetve a feleség megtagadását megfogadó eskütételt is úgy szabályozták a *hanafita* többségi vélemény ellenében, hogy amennyiben a férj tetteivel igazolja, hogy hajlandó folytatni a házaseletet feleségével, a házassági szerződés nem semmisítetik meg automatikusan a várakozási idő végéig.

A klasszikus *fiqh*ben a *ḥul‘* olyan válási forma, amelyet a feleség kezdeményez, de a férj beleegyezésétől függ. 2001-ben II. Abdullah király a Parlament megkerülésével hirdette ki az ún. bírósági *ḥul‘* szabályozó törvényt, mely lehetőséget nyújtott a feleségnek a férj beleegyezése nélkül is *ḥul‘* váláshoz jutni.

A bírósági *ḥul‘*-t abrogáló 2010-es törvény megőrzi ugyan a feleség jogát az egyoldalú váláshoz, azonban azt egy másik, a *hanbaliták* kidolgozta jogi mechanizmushoz, az *iftidā‘*hoz köti.

Mindkét példa azt igazolja, hogy a törvényhozó nem csak akkor törekedett a *šarī‘a*-konformitás megőrzésére, amikor a társadalom általa érzékelt igényei amúgy is megkövetelték a reformot.

A *šarī'a*-konformitás visszaállítása önmagában is lehet célja a jogi reformoknak.

Nem konform reformok

A három, klasszikus véleménnyel nem támogatott reformcikkelyt illetően kortárs vallásjogászok véleményére és közvetett klasszikus érvekre hagyatkozhatunk.

Bár a régi jogászok Mohamed prófétának az 'Ā'šával kötött házassága miatt tartózkodtak a gyerekházasságok tiltásától, minden iskola hozott olyan előírásokat, amelyek a házasságot érvényesíteni jogosult gyámot anyagilag teszik ellenérdekeltté a házassági szerződés megkötésében. Wāṣif al-Bakrī jordán jogász szerint Ā'ša házassága azért nem szolgálhat törvény alapjául, mert a Korán kinyilatkoztatása előtt kötött.

Míg a klasszikus jogban a tejtěstvérek házassági szerződése automatikusan semmis, a jordán személyistátusz-törvény csupán hibás szerződésnek tekinti azt. Hāyil Dāwud kortárs vallástudós a klasszikus jogászok közötti egyetértés hiánya és a tejtěstvérség kialakulása alól felmentő kivételek kaotikus jellege miatt tartja megfontolásra érdemesnek a jordániai pozíciót. A feleségre nézve legkedvezőbb XIX. sz.-i vélemény szerint a dolgozó feleség csupán arra az időtartamra nem jogosult tartásdíjra, amit házon kívül tölt, a nap többi részére igen. A dolgozó feleségnek teljes tartásdíjat garantáló jordán törvény ellen kortárs, jelenleg Jordániában élő vallásjogászok is felszóltak, míg egy szaúd-arábiai *fatwā*-tanács indokoltnak tartja azt.

Eredmények

A reformokban rögzített álláspontok az *uṣūl al-fiqh* módszertana szerint mind *taḥayyurnak*, egy iskolán kívüli vélemény adoptációjának, vagy *talfīqnak*, egy nagyobb kérdés részkérdéseinek külön-külön más iskola véleménye szerinti értelmezésének tekinthetők.

A jordán törvény a muszlim jog több alapvető fogalmát is átértelmezi. Így lett például a *ṭalāq* önkényesen kimondható, potenciálisan visszavonhatatlan, azonnali és a férj tényleges szándékától függetlenül érvényes válóigéből alapos indokot és tényleges szándékot megkövetelő, visszavonható válási forma.

Ezek a különbségek nyilvánvalóak mindenki számára, aki összeolvassa a törvénykönyvet egy *fiqh*-kézikönyvvel. A dolgozat azonban arra is rámutat, hogy a jordán törvényhozó úgy értelmezte át ezeket a fogalmakat, hogy közben mindvégig tudatosan igyekezett a klasszikus jogi vélemények által kijelölt határokon belül maradni.

A részkérdések összevetésével kimutattam, hogy milyen általános irányelvek vezérelték az utóbbi tizenöt év reformjait.

A házasság felbontását szabályozó változtatások mind azt a célt szolgálják, hogy amíg a feleség hajlandó erre, nyitva maradjon a lehetőség a házasság folytatására. A kötelező házassági gyámság intézményét úgy tartották meg, hogy emiatt a feleség se időbeli, se választásának jogát illető kárt ne szenvedjen.

Bővültek a feleség lehetőségei a házasság felbontására, aki immár egyoldalúan is megteheti ezt. Ezek a lehetőségek azonban továbbra sem azonosak azokkal a privát aktusokkal, amelyeket a klasszikus jog kizárólag a férjnek garantál.

A dolgozat egyik nem várt eredménye a *ḥanbalita* túlsúly kimutatása az utóbbi 15 év reformjaiban. Az ezt megelőző időszakban az egyetlen, az iskolától kölcsönzött vélemény az azonnali, visszavonhatatlan *ṭalāq* tiltása volt. Ehhez képest a 2010-től bevezetett reformok majd' fele köthető valamilyen módon a *ḥanbalita* iskola 3 kiemelkedő kései alakjához, akik az addigi *ḥanbalita* főárammal is szembehelyezkedtek. Feltűnő, hogy az említett 3 személy, Ibn Qudāma, Ibn Taymiyya és Ibn Qayyim is olyan, a levantéből származó jogászok voltak, akiket a modern *ḥanafita* doktrína gerincét adó Ḥašīyyat Ibn 'Ābidīn is szívesen idéz. Felmerül a kérdés, hogy ez a részrehajlás nem tekinthető-e egy jellegzetesen sámi, helyi *ḥanafita-ḥanbalita* jogi tradíció tudatos ápolásának.

Tagadhatatlan, hogy a jogalkotás folyamatát számtalan tényező befolyásolja, de remélem, a dolgozat igazolta, hogy a *fiqh* normáinak betartása is egy, a jordán törvény esetében tudatosan és túlnyomórészt sikerrel betartott szempont ezek közül. Amíg ezt a szempontot figyelmen kívül hagyjuk a muszlim államok jogi változásainak tanulmányozásakor, addig kutatásaink csak részeredményeket teremhetnek.

A témához kapcsolódó publikációk

Introduction to Books on *Uṣūl al-Fiqh*, *Fiqh*, and *Manāqib al-A'imma* ; List of Books on *Uṣūl al-Fiqh*; List of Books on *Fiqh* and *Manāqib al-A'imma*.

In: Miklós, Maróth; István, Lánczky; Gyöngyi, Oroszi (szerk.) Catalog of Bayazit II's Library : Studies and Indices, Volume I. Pécs, Magyarország : The Avicenna Institute of Middle Eastern Studies (2022) pp. 163-232.

Obligatory Bequest and Its Antecedents in Classical Sunnī Jurisprudence

In: Maróth, Miklós (szerk.) Az Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete Évkönyve: 2018-2019. Piliscsaba, Magyarország: Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, (2020) pp. 137-147.

Az Iszlám Állam šarī'ája

In: Munding, Márta; Zachar, Péter Krisztián (szerk.) A vallás szerepe a politika alakításában egykor és ma. Piliscsaba, Magyarország, Budapest, Magyarország : Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, Ludovika Egyetemi Kiadó (2019) 244 p. pp. 185-201.

Safah: egy lezáratlan vallásjogi vita

In: Maróth, Miklós (szerk.) Az Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete Évkönyve: 2015-2017. Piliscsaba, Magyarország: Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete (2018) pp. 183-194.

Az iğtihād haszna a modern vallásjogban Yūsuf al-Qaraḍāwī szerint

In: Kis, Anna Flóra; Schönleber, Mónika (szerk.) FARĪQ Tanulmánykötet : A Fiatal Arabisták és Iranisták Konferenciájának előadásai. Piliscsaba, Magyarország: PPKE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola (2013) pp. 253-264.

In pre-print: Pozitív šarī'a